

Ritüel¹

Birol Alğan

Ritüel, toplumsal yaşamın kültürel unsurlarından biridir. Ritüel, belirli sebeplerle ya da belli amaçlara ulaşmak üzere “kutsallaştırılmış”, tekrar eden davranış biçimleri olarak tanımlanabilir. Başka bir ritüel tanımlaması da, “insanların belirli bir sonuca ulaşmak amacıyla iletişime girmeye çabaladığı kutsal varlık ya da güçlerin ekin kuvveti inancı üzerine temellenen simgesel açıdan yüklü, sözsel, davranışsal ya da duruşsal düzlemdeki tekrarlayıcı ve kodlanmış, çoğunlukla da gösterişli edim ve davranışlar bütünü” olarak yapılmaktadır (Riviere, 2005’den aktaran Özbudun, 2010, s.40). Ritüeller bulunduğu toplumlarda farklı şekillerde görünebilir. Özel yaşamdan resmi alana kadar her alanda değişik ritüellerle karşılaşmak mümkündür. Geçiş ritüelleri (doğum ve çocukluk, başlangıç ve ergenlik, evlilik, ölüm), Kurum ya da makama gelme ritüelleri, mevsimsel ritüeller, pekiştirme ritüelleri, başkaldırı ritüelleri, etkileşim ritüelleri (Wulf, 2009, s. 233-234) bunlar arasında sayılmaktadır. Ritüellerin tarihine bakıldığında, farklı toplumsal formasyonlarda ve üretim ilişkilerine bağlı olarak farklı biçimlerde varlığına rastlanır. İlkel toplumlarda, korunmak, beslenmek gibi ihtiyaçların karşılanabilmesi için üretilen, insanın toplayıcı ve doğaya bağımlı olduğu dönemlerde daha çok ayinle eş anlam taşıyan ritüel, devletin ortaya çıkışı ve kurumsallaşmasıyla birlikte seküler bir biçime dönüşerek merasim/tören şeklinde biçimlenmiştir. Özbudun (1997, s. 120) ayin ve tören arasındaki temel ayrımın siyasal veya toplumsal bir iktidar kurumunun varlığı ya da yokluğunda yatmakta olduğunu şöyle açıklamaktadır: İktidarın kurumsallaşmadığı toplumların bereketi sağlamaya yönelik uygulamaları (ya da bunların halk içinde süreduran kalıntıları), eşitlikçi, hiyerarşisiz, katılımcı, paylaşımcı, duygudaşlığı sağlamaya yönelik edimleriyle “ayin” kavramına denk düşerken; bir iktisadi-siyasal-toplumsal iktidarın varlığı durumunda, kökenini bereket düşüncesinden alsa da sonuçta mevcut iktidar ilişkilerini pekiştirmeye, güçlendirmeye yönelik gösterimleri, “tören” kavramına daha

¹ Bu yazı Eleştirel Pedagoji Dergisinde 37. sayısında yayımlanmıştır.

çok yaklaşmaktadır". Törenlerin, endüstri devrimi sonrasında kurulan modern devletlerin oluşum süreciyle ilişkilendiren Şenel'e (2010, s. 30-31) göre, sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan güvenli pazar ihtiyacı güçlü devletleri zorunlu kılmış, belirtilen güçlü devletin oluşturulmasında gerekli olan farklı toplumsal kümeler arasında ekonomik ve ideolojik bütünleşmenin sağlanması için resmi ritüeller (törenler) oluşturulmuştur. Yani, sanayi toplumu öncesinde, feodal toplumlarda başka amaçlarla var olan ritüeller modern devletle birlikte devleti ve ideolojisini (ve dolayısıyla devlet korumasına mecbur olan piyasayı) korumaya ve mutlaklaştırma amacına yönelik hale gelmiştir. İlkel dönemde, ritüelin amacı kolektif eylemler aracılığıyla korunmak ve doğa karşısında hayatta kalma çabası iken modern devlette asıl amaç devletin ve egemen ideolojinin korunmasına evrilmiştir. Ritüeller ile birey ve devlet ideolojisi arasında kurulan ilişkinin özelliklerini Kaynar (2010, s. 7) şöyle değerlendirmektedir: Sıradan insanla, onu çevreleyen, kuşatan aşkın, mukaddes bir ideoloji arasındaki ilişkiyi niteler ritüeller. İster dinsel olsun ister seküler, ritüeller, bizi çepeçevre sarmalayan bu mukaddesle sıradan insan(lar) arasında (ayinler ve törenler yoluyla) kurulan bir ilişkinin altını çizerler. Bu ilişki, eşitlerarası olmayan, sıradan insanın aşkın ideolojiye teslimiyetini, tabiiyetini garanti altına alan bir ilişkidir. Bu yolla, toplumdaki mevcut iktidar yapıları, hiyerarşiler, statüler ve statükonun meşruluğu pekiştirilir, garanti altına alınır ve yeniden üretilir. Devletlerin ideolojik amaçlarla ritüeller üretmesinin ve onları sürdürmesinin temelinde ritüellerin insan ve toplum üzerindeki önemli etkileri yatar. Özbudun (2010, s. 41-42) ritüellerin, biçimsellik, toplumsallık, düzenleyicilik, güven sağlayıcılık, bilgilendiricilik/iletişimsellik, meşrulaştırıcılık ve dönüştürücülük özellikleri olduğunu belirtir. Böylesi önemli özellikler devletin egemen ideolojisinin toplumsal kesimlere kabul ettirilmesinde önemli bir araç olarak görülen eğitim alanının da ritüellerle donatılmasına neden olmuştur. Okullar ritüellerin çokça yer aldığı alanlardan biridir. Türkiye eğitim sisteminde, bayrak törenleri; öğrencilerin sıraya dizilerek okula girmesi, öğretmen derse girince ayağa kalkması, parmak kaldırarak konuşmaları, öğretmenler karşısında önünü iliklemeleri, öğretmenlerin ve yöneticilerin karşısında "hazır ol" da beklemeleri gibi pek çok ritüel, okulda öğrencilere egemen ideolojiyi ve devlet hiyerarşisini yaşatır. Dolayısıyla okul, ritüeller yoluyla öğrencilerin bedenlerinin ele geçirildiği yer haline gelir. Törenler sırasında gerçekleştirilen "Lanetler, kutsamalar, ant içmeler", tören dilinde sık sık karşılaşılan "sormak", "yakarmak", "şükretmek" gibi fiillerle birlikte güven ve saygı, boyun eğme, pişmanlık ve borçluluk duygusu (minnettarlık) gibi bazı tutumlar yaratır; ilgili

cümlelerin duyurulması sayesinde, o anda etkisini gösterip kendisine denk düşen eylemleri doğurur (Connerton, 1999, s. 93). Wulf (2009) ritüellerin edimselliği ile cemaatlerin oluşturulduğunu, yeni bir toplumsal gerçeklik yaratıldığını, toplumsal hiyerarşiler ve güç yapılarının ritüellerin edimleri sırasında bağlamına yerleştirildiğini belirtir. Hangi düşüncenin makbul olduğu, hangilerinin görünmez olarak bırakılması gerektiği, neye saygı duyulacağı, kimin (öğrenci-öğretmen-yönetici) daha önemli olduğu bu ritüeller yoluyla hissettirilir, seslendirilir, yaşama geçirilir ve pekiştirilir. Öğrencinin ritüeller karşısındaki rolü ise sadece istenileni/beklenileni yapan bir araç durumudur. Öğrenciler, kendi istekleri olmasa da bu ritüellere katılmaya zorlanırlar, keza öğretmenler de. Böylesi bir sürüklenme süreci bedenlerin ve düşüncelerin baskı altına alınması anlamı taşır. Öğrencilerin, otoriter ilişkiler içerisinde itaat eden ve boyun eğen bir durumda bırakılması sınıflı ve eşitsiz bir toplumsal yapıda sömürü ilişkilerini destekleyen sonuçlar üretir. Çünkü okuldaki ritüeller yoluyla itaat etmeye alıştırılan birey, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde söz hakkına sahip olma talebinde bulunmayacak, yaşamının, egemen aktörler tarafından belirlenmesine de daha kolay rıza gösterebilecektir. Oysa, katılanlar bakımından anlamlı bir eğitim, onların kendilerini sınırlayan şeylerin farkına varmalarını ve bu sınırlamaları kendilerini güçlendirici ve özgürleştirici bir yönde değiştirmeye destek sağlamalıdır. Buna uygun olarak, eğitim sisteminde yer alan ritüellerin, öğrenci-öğretmen, öğrenci-toplum ilişkisini hiyerarşik temelde öğrencilerin aleyhine olacak şekilde yapılandırılması/sürdürülmesi yerine, birlikte yönetim argümanlarını ve uygulamalarını çoğaltacak şekilde oluşturulması düşünülebilir.

Kaynakça

Connerton, P. (1999). Toplumlar nasıl anımsar? İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kaynar, M. K. (2010). Ritüellerin İdeolojisi, Resmi İdeolojinin Ritüelleri. M. Kaynar, Resmi tarih tartışmaları-10-Rejim ve Ritüelleri içinde (ss. 7-12). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.

Özbudun, S. (1997). Ayinden Törene Siyasal İktidarın Kurulma ve Kurumsallaşma Sürecinde Törenlerin İşlevleri. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi Yayınları.

Özbudun, S. (2010). Bir İktidar Dizilimi Sahnesi Olarak “Cümhuriyet” Törenleri. M. K. Kaynar, Resmi tarih tartışmaları-10-Rejim ve Ritüelleri içinde (s. 39-71). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.

Şenel, A. (2010). Töre, Dinsel Tören ve Devlet Törenleri. M. K. Kaynar içinde, Resmi Tarih Tartışmaları-10 Rejim ve Ritüeller (ss. 13-36). Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı Yayınları.

Wulf, C. (2009). Tarihsel Kültürel Antropoloji. (Çev. Ö. D. Sarısoy) Ankara: Dipnot Yayınları.